

Het vak Nederlands in het praktijkonderwijs

TIDDO EKENS

De SLO werkt sinds 1999 aan het vernieuwen van taalonderwijs in het praktijkonderwijs, het vroegere svo-mlk. Docenten in het praktijkonderwijs zijn veelal afkomstig uit het basisonderwijs en hebben een pabo-opleiding als achtergrond. Daarmee beschikken de meeste docenten niet over kennis van en ervaring met de (huidige) taaldidactiek, zoals hun meeste collega's in het voortgezet onderwijs. Na een typering van het praktijkonderwijs, wordt in dit artikel ingegaan op de vernieuwing van het taalonderwijs in het praktijkonderwijs, zoals dat door de SLO is vormgegeven. Vervolgens wordt uit de doeken gedaan welke aanpak is gevolgd om docenten met een niet-taaldidactische achtergrond bekend te maken met (een nieuwe) taaldidactiek.

Praktijkonderwijs

Praktijkonderwijs is sinds de Wet Voortgezet Onderwijs (1998) de nieuwe benaming voor het schooltype dat daarvoor bekend was als speciaal voortgezet onderwijs voor moeilijk lerende kinderen (svo-mlk). Praktijkonderwijs is bedoeld voor leerlingen van ongeveer 12 tot 16 à 18 jaar die niet in staat worden geacht een diploma voortgezet onderwijs te beha-

len. Hoofddoelen van praktijkonderwijs zijn redzaamheid en arbeidstoeleiding waarbij de scholen rekening houden met behoeften van de regionale arbeidsmarkt.

Scholen voor praktijkonderwijs maken vanaf augustus 2003 volledig deel uit van het voortgezet onderwijs. In de praktijk gaan scholen voor praktijkonderwijs samen of zijn ze al samengegaan met scholen voor vmbo waar voorheen ook ibo en later ivbo werd aangeboden.

De leerling in het praktijkonderwijs

Een onafhankelijke Regionale Verwijzingscommissie (RVC) bepaalt welke leerlingen in aanmerking komen voor praktijkonderwijs. Een leerling wordt toegelaten als hij of zij:

- een IQ heeft met een ondergrens van 60 à 65 en een bovengrens van 80 à 85,
- en daarbij een leerachterstand heeft van minimaal drie jaar bij taal (met name begrijpend en technisch lezen) en rekenen.

Leerlingen in het praktijkonderwijs kennen daarnaast veelal sociaal-emotionele problemen en een integrale (leer)achterstand of een structurele problematiek. Er is echter geen sprake van bijvoorbeeld ernstige gedragsproblemen of psychiatrische stoornissen.

Leerlingen in het praktijkonderwijs hebben meer dan gemiddeld moeite met leren. Ze hebben vooral moeite met informatieverwerking, zowel met de waarneming, de selectie, de ordening als het onthouden van informatie. Ook vinden leerlingen het moeilijk de al moeizaam verworven informatie/vaardigheid toe te passen, vooral wanneer er transfer moet plaatsvinden. Ten slotte zijn woordkeuze en zinsformulering problematisch voor de leerlingen. Ze zijn daarom gebaat bij individualiserend onderwijs met voortdurende herhaling van leerstof, die gefaseerd wordt aangeboden met directe (positieve) feedback.

Nederlandse taal in het praktijkonderwijs

Eind 1999 is door de SLO een vooronderzoek uitgevoerd naar de stand van zaken voor Nederlands in het praktijkonderwijs (Ekens 2000). Het doel van dit onderzoek was tweeledig:

1. het beschrijven van de huidige stand van zaken van het vak Nederlands in het huidige svo-mlk/praktijkonderwijs anno 1999;
2. een inventarisatie van wenselijke vervolgcactiviteiten om het vak Nederlands verder te ontwikkelen in het licht van de omvorming naar praktijkonderwijs.

Het vooronderzoek vat kort de ministeriële wet- en regelgeving samen en inventariseert de organisaties en projecten die een bijdrage hebben geleverd aan de omvorming van svo-mlk naar praktijkonderwijs. Daarnaast zijn taaldoelen beschreven en is het beschikbare lesmateriaal (anno 1999) geïnventariseerd. Ook zijn twee praktijkscholen bezocht om de praktijk van het taalonderwijs te verkennen. Het vooronderzoek besluit met wenselijke vervolgcactiviteiten. De belangrijkste uitkomsten van het onderzoek worden hieronder getypeerd.

Het vak Nederlands

'Het vak Nederlands' is een beladen begrip

in praktijkonderwijs. Deze aanduiding wordt in interviews ten behoeve van het vooronderzoek door verschillende avo-docenten geassocieerd met spelling en grammatica en met een traditionele, niet-functionele invulling van het vak in het voortgezet onderwijs. Docenten praktijkonderwijs spreken zelf liever van 'taal'.

Nederlands wordt dus niet zozeer als vak getypeerd maar algemener en opener als taal of als sociale en communicatieve vaardigheden. Het vak Nederlands duikt in het praktijkonderwijs in verschillende hoedanigheden op. Uiteenlopende taalfuncties, zoals een telefoongesprek voeren of een vraag stellen, worden onder de noemer sociale vaardigheden, beroeporiëntatie of stagevoorbereiding aangeleerd en niet in het kader van het vak Nederlands.

Daarnaast kan taalvaardigheidsonderwijs volledig geïntegreerd zijn in praktijkvakken, waarbij leerlingen bijvoorbeeld in de vorm van een werkoverleg of een overleg met een praktijkbegeleider hun taalvaardigheid oefenen en verder ontwikkelen.

Behalve verstoep of geïntegreerd, komt Nederlands ook expliciet als vak op het rooster voor, gemiddeld drie of vier uur per week. In deze uren staan vaak deelvaardigheden centraal, bijvoorbeeld spelling en technisch lezen. Inspiratie wordt ontleend aan taalmethodes voor het basisonderwijs en soms aan ivbo-methodes zoals *Nieuw Nederlands*.

De grenzen van het vak Nederlands dan wel taal zijn in het praktijkonderwijs op basis van het voorgaande niet scherp te trekken.

Taaldoelen in het praktijkonderwijs

De inhoud en vormgeving van het taalonderwijs wordt geïnspireerd door drie bronnen: de *Kerdoelen Basisvorming*, het *Raamleerplan Amsterdam*, en de *Kwalificatiestructuur Educatie*.

De kerndoelen basisvorming zijn gefilterd tot zogenaamde streefdoelen die recht doen aan het niveau en het toekomstperspectief

van de leerlingen in het praktijkonderwijs. De streefdoelen zijn in een tweedaagse werkconferentie door docenten praktijkonderwijs opgesteld. Het *Raamleerplan Amsterdam* (Berlet en Drupsteen 1998) is afkomstig van het Samenwerkend Praktijkonderwijs Amsterdam. Uitvoerig worden in dit document de doelen beschreven met het oog op redzaamheid en arbeidstoeleiding. Ook voor taal zijn in het raamleerplan gedetailleerde doelen opgenomen. Het raamleerplan kent een groot draagvlak in het praktijkonderwijs. Tot slot noemen we het drempel- en redzaamheidsniveau (niveau 1 en 2) van de *Kwalificatiestructuur Educatie*. Deze kwalificatiestructuur beschrijft taaldoelen op vijf niveaus op basis waarvan een plaatsing in het middelbaar beroeps- en praktijkonderwijs bepaald kan worden. Doordat de niveaus 1 en 2 overeenkomen met het niveau in het praktijkonderwijs, worden deze doelen dikwijls geraadpleegd door praktijkscholen en ontwikkelaars.

Lesmaterialen praktijkonderwijs

In 1999 is in het vooronderzoek het beschikbare lesmateriaal geïnventariseerd. Eind 1999 beperkte dat zich tot zes titels die speci-

aal voor svo-mlk dan wel praktijkonderwijs ontwikkeld zijn. Het lesmateriaal behandelt vooral de mondelinge taalvaardigheid in sociale, functionele situaties. Weinig aandacht is er echter voor lees- en schrijfvaardigheid.

Taaldidactiek voor starters

In het vooronderzoek werden twee problemen gesignaleerd. Enerzijds bestaan er honderden bladzijden met concretisering van taaldoelen, anderzijds zijn er slechts enkele lesmaterialen Nederlands beschikbaar voor het praktijkonderwijs. En deze lesmaterialen zijn vervolgens ook nog eens slecht bekend bij het betreffende schooltype.

In *Nederlandse taal in het praktijkonderwijs, een praktische gids* (2001) wordt een poging gedaan beide problemen op te lossen. De gids bevat een beschrijving van doelen in de vorm van taaltaken en bouwstenen (deelvaardigheden), een leerstofoverzicht en suggesties voor de didactische opbouw van zowel een enkele taalles als een curriculum. Daarnaast wordt in een apart hoofdstuk relevant lesmateriaal beschreven en beoordeeld op aanwezigheid van bouwstenen en op de gehanteerde didactiek.

De doelgroep van de gids bestaat uit docen-

UITGANGSPUNT TOELICHTING
<p>Leerlinggericht/ adaptief</p> <p>Ga uit van de leerbehoefte van de leerling en/of van de noodzaak van taalbeheersing in de levensgebieden school, wonen, werken en vrije tijd.</p>
<p>Betekenisvol</p> <p>Kies functionele, praktische oefeningen in de levensgebieden school, wonen, werken en vrije tijd.</p>
<p>Begeleid-samenwerkend leren</p> <p>Zorg voor samenwerking, interactie en communicatie tussen leerlingen, in en buiten de taallessen.</p>

Schema 1: Uitgangspunten voor taalonderwijs

ten die verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van de avo-vakken. Naast Nederlands geven deze docenten bijvoorbeeld ook rekenen/wiskunde, maatschappij- en cultuuroriëntatie en digitale vaardigheden. Anders dan in het reguliere voortgezet onderwijs hebben de meeste van deze docenten geen taaldidactische achtergrond. Dat betekent dat de gids niet alleen een vernieuwende invulling biedt voor taalonderwijs maar ook dat de gids de docenten (voor het eerst) inleidt in de basis van taaldidactiek.

In de gids worden vier uitgangspunten geformuleerd voor taalonderwijs: leerlinggericht/adaptief, betekenisvol, begeleid-samenwerkend leren en strategisch (zie schema 1). Met deze beknopte formulering is een poging gedaan de inzichten uit enkele decennia taaldidactiek te vertalen in vier punten.

Behalve didactische uitgangspunten is in de gids ook een verfijning van taaldidactiek uitgewerkt met als doel dat de docenten evenwichtig en gespreid aandacht besteden aan verschillende aspecten van taal. Hierbij is gebruikgemaakt van de ideeën over communicatieve competentie zoals deze beschre-

ven worden door Canale en Swain (1980). Communicatief handelen bestaat uit vijf competenties: linguïstisch, tekstueel, pragmatisch, socio-cultureel en strategisch. Deze competenties zijn vertaald in vier bouwstenen: vorm, inhoud, gebruik en aanpak, oftewel VIGA (zie schema 2).

Alle taaldoelen op één A4

In totaal zijn er honderden bladzijden taaldoelen beschreven voor praktijkonderwijs. De doelen zijn verschillend geformuleerd en geclassificeerd en daardoor onderling moeilijk vergelijkbaar. Om grip te krijgen op deze veelheid en verscheidenheid, is ernaar gestreefd om alle doelen te herleiden tot één A4. In schema 3 zijn de taaltaken en bouwstenen voor lezen opgenomen. Taaltaken zijn opgevat als complete, communicatieve en functionele taken. De bouwstenen zijn de deeltaalvaardigheden om deze taken succesvol te kunnen uitvoeren. Afhankelijk van de situatie en de voorkennis van de leerling, leert of oefent de leerling per taaltaak met andere bouwstenen. Het overzicht van taaltaken en

Soort bouwsteen	Competentie volgens Canale en Swain	Kenmerk	Voorbeelden
Vorm	Linguïstisch	Begrijpen van de belangrijkste regels en afspraken m.b.t. taalgebruik.	Duidelijke uitspraak, getallen en symbolen lezen, goede lichaamshouding.
Inhoud	Tekstueel	Begrijpen van de inhoud van het onderwerp/de tekst.	Kennis van woorden en (vaste) zegswijzen.
Gebruik	Pragmatisch en socio-cultureel	Bereiken van het gewenste communicatieve effect.	Juiste toon en woorden gebruiken. Passend reageren op een instructie.
Aanpak	Strategisch	Een stapsgewijze en strategische aanpak van de taaltaak.	Denken, doen en nakijken. Een woordenboek gebruiken.

Schema 2: De VIGA-bouwstenen: vorm, inhoud gebruik, aanpak

LEESTAKEN	LEESBOUWSTENEN
1. informatieve teksten lezen	1. de leerling kan technisch lezen
2. instructies lezen	2. de leerling herkent de opbouw van een tekst
3. informatie in een schema vinden	3. de leerling leest cijferaanuidingen
4. informatie in een naslagwerk vinden	4. de leerling leest symbolen
	5. de leerling begrijpt de meest voorkomende woorden, afkortingen en zegswijzen
	6. de leerling heeft kennis van de wereld
	7. de leerling herkent onderwerp en hoofdgedachte
	8. de leerling reageert passend op een tekst
	9. de leerling gebruikt een leerwerkstrategie
	10. de leerling gebruikt een leesstrategie
	11. de leerling gebruikt een hulpstrategie

Schema 3: Overzicht van taaltaken en bouwstenen voor lezen

bouwstenen fungeert als basis voor het ontwerpen van lessen.

Voorbeeldlessen Nederlands

Met een inleidende gids in taaldidactiek beschikt de docent uiteraard nog niet over een praktische invulling van het taalonderwijs. Daarom zijn, voortbouwend op de keuzes in de gids, voorbeeldlessen ontwikkeld om te laten zien hoe het taalonderwijs voor leerlingen in het praktijkonderwijs eruit kan zien.

Begin 2003 zijn op de website <www.praktijkonderwijs.slo.nl> ruim 35 lessen beschikbaar. De lessen demonstreren hoe leerlingen hun lees-, schrijf-, luister- en spreekvaardigheid verder kunnen ontwikkelen. Daarnaast zijn er drie talenquests ontwikkeld: uitdagende, projectmatige speurtochten op het internet waarbij de leerling actief taal verwerft en verwerkt.

De lessen bestaan uit verschillende componenten die ieder in principe niet langer zijn dan één A4:

- *een docentenkaart*: de docent gebruikt deze kaart om de les in drie stappen uit te voeren (aanleren, toepassen, integreren);
- *een leerlingenkaart*: de leerling gebruikt deze kaart om zijn taak voor te bereiden, te bewa-

ken en zelf te beoordelen (denken, doen, nakijken);

- *een werkblad*: de leerling maakt de opdrachten op het werkblad;
- *een tekstblad*: de leerling vindt op dit blad een leestekst of achtergrondinformatie;
- *een vervolgo opdracht*: de leerling gebruikt deze kaart om dezelfde taalkaak in een andere situatie, vaak buiten de klas, uit te voeren.

De leskaarten kennen een vaste, dwingende structuur. Daarvoor zijn twee redenen aan te geven. Allereerst wordt hiermee beoogd dat de leerlingen zoveel mogelijk op een vaste, voorspelbare wijze benaderd worden, zodat zij hun aandacht volledig richten op de taalkaak. De tweede reden heeft te maken met het doel van de website: uitwisseling van lesideeën door docenten. Vaste lesformats dragen bij aan een snellere uitwisseling, ontwikkeling en redactie van lessen. Bovendien ervaren de docenten op den duur dezelfde voordelen als de leerling: herkenning en zekerheid.

De website wordt sinds 2001 intensief gebruikt voor het downloaden van lessen. Gebruikers waarderen de vaste structuur van de lessen, de situatie-onafhankelijkheid en het open karakter van de lessen. Veel lessen kunnen namelijk gemakkelijk aan-

TAAK 20		EHBO-DOOS: EEN UITLEG	
DOCENTENKAART			
Auteur: Loes Consten			
Groep: Onder- en middenbouw			
Datum: 16 september 2002			
Taaltaak	Luisteren naar een instructie		
Bouwstenen	1: Naar de tekst luisteren en kijken naar de spreker. 3: Actief luisteren ~~7: Passend reageren op de tekst~~		
Domein	Wonen werken, recreëren		
Lesonderwerp	Inhoud van een EHBO-doos		
Stap 1: Voorkennis herhalen	Behandel kort met de hele klas: <ul style="list-style-type: none"> • EHBO is een afkorting. Wat betekent deze afkorting? Deel eventueel het woordenboek uit als de leerlingen het niet (helemaal) weten. Laat ze de betekenis zelf in twee- of drietallen opzoeken. • Wat doe jij het eerst als iemand op de gang in school is gestruikeld en met pijn blijft liggen? • Wanneer heb je een EHBO-doos nodig? Noem voorbeelden. • Wie weet waar de EHBO-doos op school ligt? Waar precies? 		
Stap 2: Taaltaak toepassen	<p>Volledige instructie bij het werkblad</p> <p>Wat? Je gaat luisteren naar een uitleg over de inhoud van een EHBO-doos.</p> <p>Hoe? Luister naar de uitleg. Beantwoord de vragen op het werkblad.</p> <p>Met wie? In tweetallen.</p> <p>Hulp? Bekijk het plaatje als je docent uitleg geeft.</p> <p>Hoe lang? Ongeveer 25 minuten.</p> <p>Evaluatie? De antwoorden worden met de hele klas nabesproken.</p> <p>Eerder klaar? Vergelijk jullie antwoorden. Wat zijn de verschillen tussen jullie antwoorden?</p>		
Stap 3: Vervolgopdracht	De leerlingen gaan kijken naar de inhoud van de EHBO-doos op school en thuis. Ze beschrijven de inhoud van iedere doos. Ze beschrijven ook wat ze in de doos missen.		
Tips aan de leerlingen	<ul style="list-style-type: none"> • Vraag toestemming aan je ouders/verzorgers of je de EHBO-doos mag bekijken voor school. • Laat de doos achter zoals je hem hebt aangetroffen. Leg dus alles weer overzichtelijk terug. 		
Gebruikte materialen	Leerlingenkaart, werkblad, tekstblad, vervolgopdracht. Een EHBO-doos van school.		
Opmerkingen voor collega's	Als voorbeeld kan ook een EHBO-doos uit een auto worden getoond. Behalve de inhoud van EHBO-dozen, kan ook de inhoud van medicijnenkastjes (thuis of op school) centraal komen te staan. Deze les kan gevolgd worden door een bezoek aan de drogist of apotheker, waarbij		

Bijlage 1: Voorbeeld van een docentenkaart

gepast worden door een andere brontekst of een andere taalsituatie tot uitgangspunt te nemen. Bovendien worden de lessen in *Word* geleverd zodat de docent gemakkelijk zelf een opdracht kan toevoegen of weglaten. Maandelijks bezoeken ruim 1200 mensen de website. De meeste lessen zijn inmiddels meer dan honderd keer gedownload.

Volledige instructie

De docentenkaart en de leerlingenkaart bevatten ieder dezelfde instructie voor de leerling. De uitvoering van een taalkaak wordt telkens in zeven stappen gestuurd: wat, hoe, met wie, hulp, hoe lang, evaluatie, eerder klaar. Deze zeven stappen zijn ontleend aan Ebbens (1997). De volledige instructie heeft tot doel dat de leerling voortdurend weet wat hij moet doen. De leerling hoeft dus niet zijn vinger op te steken maar kan zelf zijn koers bepalen aan de hand van de leerlingenkaart. In bijlage 1 en 2 ziet u respectievelijk hoe de volledige instructie is verwerkt in de docentenkaart en in de leerlingenkaart.

Drie didactische stappen

De docentenkaart kent een opbouw in drie stappen. In stap 1 staat het aanleren centraal. De docent activeert door middel van een onderwijsleergesprek de aanwezige kennis of behandelt nieuwe kennis. In de tweede stap, het toepassen van de taalkaak, maken de leerlingen gebruik van deze kennis. De leerlingen passen via een geleide oefening een nieuwe vaardigheid toe. De derde stap, integreren, heeft de transfer van de vaardigheid tot doel. Deze stap vindt vrijwel altijd plaats buiten het klaslokaal. Soms is het een thuisopdracht, een opdracht in een ander vak of tijdens de stage, of een opdracht op straat.

Tot slot

In een periode van drie jaar heeft de SLO stapsgewijs gewerkt aan de verdere ontwikkeling van het vak Nederlands in het praktijkonderwijs. De positie van het vak Nederlands, de achtergrond van de docent en het taalniveau van de leerling zijn anders dan in andere schooltypen van het voortgezet onderwijs. Om deze reden is een vereenvoudigde, aangepaste taaldidactiek ontwikkeld. Uitgangspunten van taalonderwijs, taaldoelen, taaldidactiek én de uitwerking van de lesmaterialen nemen ieder voor zich telkens niet meer dan één A4 in beslag. De keuze voor beknoptheid en overzichtelijkheid is ingegeven door de ambitie om de acceptatie en het werkelijke gebruik door docenten zo groot mogelijk te maken. Een aanpassing van taalonderwijs, doelen en didactiek is normaliter tijdrovend maar in deze opzet kan wellicht zelfs tijdswinst en direct gemak en plezier bereikt worden. De reacties van gebruikers lijken deze vooronderstellingen te bevestigen. Docenten waarderen de heldere structuur van de lessen. Dit vergemakkelijkt niet alleen de taak van de docent maar ook en vooral de uitvoerbaarheid door de leerlingen. Zowel door avo-docenten als door docenten van praktijkvakken worden 'zeer positieve ervaringen' gemeld. Dat betekent dat ook niet-taaldocenten uit de voeten kunnen met de lessen.

Docenten waarderen eveneens het open karakter van de lessen. Een les over een brandblusser kan bijvoorbeeld gemakkelijk worden veranderd in een les over een huishoudelijk apparaat. Een brontekst of gegeven taalsituatie kan gemakkelijk gevarieerd worden. Verder inspireren de lessen tot andere aanpakken of lessen. In reactie op een lesvoorbeeld over het lezen van een krant, gaf een docent bijvoorbeeld aan dat het inderdaad handig is om eerst aandacht te besteden aan het begrip 'kolom' of 'rubriek' voordat je leerlingen laat zoeken naar berichten in een regionaal dagblad.

Bij de ontwikkeling en het testen van de

gids en de voorbeeldlessen drong één conclusie zich herhaaldelijk op. Voorspelbaarheid en direct gebruiksgemak dragen positief bij aan de invoering van een andere taaldidactiek.

LITERATUUR

Berlet, I. & Drupsteen, R. (1998). *Samenwerkend Praktijkonderwijs Amsterdam, verslagen en resultaten 1997-1998*. Amsterdam:

SPA.

Canale, M. & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching en testing. *Applied Linguistics*, 1, 1-47.

Ebbens, S., Ettekovén, S. & Van Rooijen, J. (1997). *Samenwerkend leren, praktijkboek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Ekens, T. (2000). *Nederlands in het prak-*